

significa que, després, ho serien més enllà de qualsevol mesura. *Chapeau*, un cop més, per a Capmany. Afegim-hi que, en temps en què el *mainstream* colonialista pretén dotar de plusvàlua les versions en castellà, ens plau remarcar que és difícil trobar-ne una pitjor de la que ens proposa Pilar Gómez Bedate: «Y no fue este susto ocasión solamente de este bien sino que todas las mujeres ravenenses sintieron tanto miedo que fueron siempre luego más dóciles a los placeres de los hombres que antes lo habian sido».

Deixem-ho aquí. Finalment, tenim dues traduccions amb característiques lingüístico-ideològiques diferents, però amb resultats igualment extraordinaris. Llàstima que encara no les podem llegir amb una introducció i un aparat de notes adequat, tal com en mereix tenir, al segle XXI, qualsevol clàssic de la literatura occidental traduït al català.

MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs: *Bernat Fenollar i Miquel Estela, poetes de cançoners*, València: Tres i Quatre, 2018.

CARME ARRONIS LLOPIS

Universitat d'Alacant

arronis@ua.es

La darrera monografia de Tomàs Martínez Romero és, com sol ser habitual en els treballs d'aquest autor, una aportació ben interessant per interpretar i comprendre millor el ric i assortit darrer terç del Segle d'Or. L'objectiu principal que ara planteja, poc atés fins a la data, és l'estudi i l'edició dels poemes breus de Bernat Fenollar i Miquel Estela, la majoria dels quals ens han arribat copiats en cançoners, d'ací el títol del volum. La qüestió podria semblar senzilla, però Martínez, que sempre emprén objectius ambiciosos en els seus estudis, aprofita l'avinentsa per desvelar qüestions més intricades. Així doncs, el treball excedeix la mera edició i caracterització literària de les peces, per, a través de l'anàlisi dels cançoners que les contenen, endinsar-se en la complexa història de la recepció i la circulació dels textos en el seu temps i entre els seus coetanis. Les conclusions que extreu aporten noves i suggeridores claus interpretatives sobre els autors i les seues relacions literàries, sobre les preferències poètiques del públic i sobre la difusió dels versos al darrer quart del Quatrecent.

Sí, *a priori*, des del títol del volum, la unió dels dos autors pot desconcertar el lector (pel diferent origen geogràfic, o per la importància desigual que hom ha conferit a les seues produccions), la tria està ben raonada i justificada per Martínez ja a la introducció del manual: Fenollar i Estela no són només dos dels autors de la *Qüestió*, tots dos foren considerats, a més, segons s'argumenta a través dels diferents apartats, exponents representatius d'un clima literari i cultural ben concret, el que per a Martínez explica que les seues composicions s'hagen conservat

en còdexs, més o menys coetanis, que intentaven recollir versos dels autors més reeixits de l'època (com al *Cançoner de Maians*, al *Jardinet d'Orats*, el manuscrit R.14.17 de Cambridge, etc.). A més, el fet d'analitzar la producció dels dos autors en un mateix volum —encara que en apartats separats—, li permet transgredir els límits d'un suposat localisme a la nostra literatura clàssica, i extraure conclusions més generals sobre les dinàmiques en la confecció dels cançoners, o sobre les preferències temàtiques de l'època. Els versos del valencià Fenollar es difongueren manuscrits més enllà dels murs del cap i casal; i Estela, català d'origen, acabà integrant-se en els cercles lletraferits de la ciutat, i exportant alhora una manera de fer i de gaudir de la literatura. És d'agrair a l'autor —com en altres ocasions—,¹ aquest esforç per superar tòpics o concepcions reduccionistes i estereotipades, i per plantejar noves interpretacions que possibiliten una visió més global.

Les poques línies en què resumisc les idees principals que planteja el volum no fan justícia a l'ambició del propòsit, a la varietat de temes abordats i desglossats, a la rigorositat en l'ús de la bibliografia pertinent (fins i tot ha hagut d'escorcollar entre treballs inèdits, arxivats des de fa dècades) i a la solidesa dels arguments exposats. Tota aquesta informació emmarca l'edició impecable d'uns textos que havien romàs a l'ombra d'altres produccions coetànies, més voluminoses i singulars, però Martínez ho deixa ben clar: només coneixent el gruix de la producció de cada autor, i fins i tot de la producció dels autors considerats «no de primera fila» (p. 155), com seria el cas de Miquel Estela, podem entendre la riquesa del moment cultural analitzat, les preferències del públic d'aleshores o la seua sensibilitat religiosa.

L'únic retret que potser faria al treball —i no és cap feblesa, sinó potser una dèria personal— té a veure amb l'estructura amb què s'articula, que al meu entendre podria ser més clara. Martínez divideix en tres apartats diferents la part dedicada a les obres de Fenollar (l'estudi d'Estela en constitueix un de sol, el quart): el primer, «L'obra poètica de Bernat Fenollar en els seus textos», és una anàlisi dels principals quatre còdexs que contenen els seus versos (entre d'altres, el *Jardinet d'Orats*), i para especial atenció a explicar l'ocasió per la qual cada peça ocupa el lloc que ocupa en cada cas; al segon, «Dues composicions de Fenollar al *Jardinet d'Orats*», edita i caracteritza aquestes peces, «Quasi llibert» i la «Qüestió»; i al tercer, el que anomena «Les composicions poètiques breus», reuneix les composicions que no apareixen en els cançoners abans esmentats (com ara les poesies aplegades al *Cancionero General*, intervencions als certàmens, etc.).² No sé si aquesta informació no s'haguera pogut distribuir d'una altra manera, potser fusio-

1. Pense ara en el volum que publicà en 2010, *La literatura profana antiga i el Cançoner satíric valencià*, (PAM), en què demostrava com el corrent de literatura satírica valenciana s'emmarcava a la perfecció en la tradició literària precedent, i no era cap fenomen aïllat ni excloent.

2. No em vull estar de subratllar l'interessant subapartat que dedica a les obres atribuïdes a Fenollar, en què sintetitza la bibliografia precedent i exposa el seu parer.

nant els apartats primer i segon. Però en qualsevol cas, no és cap demèrit del treball, que a totes llums és impecable i resulta ben estimulant.

Martínez és un bon coneixedor de les qüestions que aborda; ja s'ha ocupat en estudis precedents de la producció literària d'aquests autors, i fins i tot, de manera introductòria, d'algunes d'aquestes peces *menors*. En aquesta ocasió, però, ho fa de manera exhaustiva, amb major profunditat i des de noves perspectives, pel que les conclusions exposades redunden en el coneixement que es tenia d'aquests autors i del moment literari que van viure.

VILLENA, Isabel de: *'Aquestes són les obres que yo, sor Ysabel de Billena, é fetes en aquest monestir'*. *Notes autògrafes de sor Isabel de Villena*, Josepa Cortés Escrivà, María Luz Mandingorra Llavata i Vicent Pons Alós (eds.), València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2019; «Col·lecció Recerca» 22.

SIMONE SARI

Centre de Documentació Ramon Llull, Universitat de Barcelona
simonesaris@gmail.com

Encara s'ha de descobrir molt sobre Isabel de Villena i el món que l'envoltava. La primera escriptora femenina de la Corona d'Aragó i la seva *Vita Christi* mereixen un lloc destacat en la història de la literatura europea, no obstant els prejudicis que encara envolten les obres de temàtica religiosa. Si Christine de Pisan és un nom conegut en el món de les lletres, la filla del Marquès de Villena n'és la digna successora. El *milieu* d'on provenen les dues escriptores és similar, ambdós pares eren homes interessats en les lletres, però mentre Christine entrà al convent després dels 50 anys (després d'una vida de casada, una vegada vídua va gestionar un escriptori, o almenys es va dedicar professionalment a l'escriptura), la petita Leonor de Villena entrà al convent, on escollí el nom d'Isabel, a l'edat de 15 anys. Els camins de les dues dones semblen separar-se per sempre, però la nostra Isabel va tenir la sort d'entrar en un monestir ben especial, com explica Albert Hauf al pròleg d'aquest volum:

El convent de clarisses de la Trinitat fou fruit d'una reina abandonada: Maria de Castella [...] La sobirana, que tenia els mitjans i la voluntat d'imposar els seus designis i vots particulars, va crear al recer d'un vell hospital trinitari el convent designat a brindar refugi a les seues dames de companyia i a la seua cosina neboda sor Isabel, i on ella mateixa havia de trobar agombol a la seua proverbial solitud. (p. 12)

Les noces místiques amb *madonna povertà*, el fulcre de la vida franciscana, semblen la tria més llunyana que aquestes dones (moltes vegades nenes) eren obligades a fer; i és per fer-se la vida menys amarga que podem sospitar que la nostra